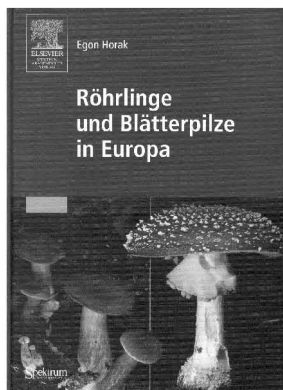

BOEKBESPREKING

Horak, E. 2005. Röhrlinge und Blätterpilze in Europa. Elsevier, Spektrum Akademischer Verlag, Heidelberg. 555 pag., met 48 fig. op 6 z/w platen, index. ISBN 3-8274-1478-4. Prijs ca. € 40,--.

“Röhrlinge und Blätterpilze in Europa. 6., völlig neu bearbeitete Auflage, fussend auf Moser, 5. Auflage (1983): Kleine Kryptogamenflora, Band II, Teil b2.” Zo begint het titelblad van deze nieuwste editie van de determinatiesleutel die velen van ons kennen als simpelweg ‘Moser’. Geen nieuw boek dus, maar een update van de laatste editie van Mosers sleutels voor de plaatjeszwammen en boleten van Europa in de Kleine Kryptogamenflora. Deze flora voor de paddestoelen van Midden-Europa was lange tijd een onmisbaar bezit voor elke serieuze paddestoelenliefhebber. De kracht van Moser was, dat je er vrijwel alle toentertijd uit Europa bekende soorten in kon vinden. De sleutels waren weliswaar niet altijd eenvoudig en goed lopend, maar je kwam er toch een heel eind mee. En in

kritische gevallen kon je altijd nog terugvallen op meer specialistische literatuur.

Geruchten over het in aantocht zijn van deze vervanging van de al lang niet meer verkrijgbare Moser deden al geruime tijd de ronde. Omdat het ons niet onwaarschijnlijk lijkt dat veel NMV-leden dit boek zullen aanschaffen, in de veronderstelling een handzame, redelijk complete paddestoelenflora voor heel Europa te kopen, heeft de redactie van Coolia het initiatief genomen voor de onderstaande recensie, die nogal wat uitgebreider is dan gebruikelijk. Ze is als volgt opgebouwd:

Op de volgende pagina staat een tabel waarin per geslacht of grotere groep een aantal kenmerken van Horaks sleutel samengevat zijn. Het gaat daarbij om de volgende zaken: Kolom 2: Hoe volledig is de sleutel (op Europese schaal);

Kolom 3: Hoe verloopt het determineren (voor die soorten die in de tabellen staan)?

Kolom 4: Hoe is het taxonomische concept vergeleken met dat wat in de *Flora Agaricina Neerlandica* (FAN) gehanteerd wordt?

Kolom 5: Is de nomenclatuur up-to-date?

Kolom 6: Is in Horaks sleutel veel veranderd t.o.v. Moser?

Voor een aantal groepen wordt vervolgens een iets meer gespecificeerd oordeel geveld. Een samenvatting besluit het geheel.

Enkele algemene opmerkingen

Horak gebruikt vaak een vage terminologie, waardoor een weloverwogen keuze moeilijk blijkt, bijvoorbeeld m.b.t. kleuren. De keuze tussen bijvoorbeeld ‘hellbräunlich’ in het ene lid, en ‘hellbraun’ in het andere is niet eenvoudig. Veel coupletten zijn niet complementair, zoals in het voorbeeld: “H.haut mit KOH nicht grün” tegenover “Cheilozystiden vorhanden oder fehlend”. Vaak wordt de te gemakkelijke oplossing: “Nicht mit diesen Merkmalen” in het tweede lid gebruikt.

Geslacht of groep

	Volledigheid xxx: (zeer) goed xx: redelijk x: matig –: slecht	Determineren xxx: (zeer) goed xx: redelijk x: matig –: slecht	Taxonomisch concept xxx: ongeveer als FAN xx: iets afwijkend x: (sterk) afwijkend –: zeer sterk afwijkend	Nomenclatuur xxx: correct xx: iets afwijkend x: afwijkend –: sterk afwijkend	# Moser (1983) xxx: (zeer) veel xx: vrij veel x: matig –: weinig
Amanita	xx	xxx	xxx	xxx	–
Boletus	x	–	xx	xx	xx
Conocybe s.l.	xxx	xx	xxx	xxx	xxx
Coprinus	x	x	xx	xx	xx
Cortinarius	xx	xx	xx	xx	–
Cyphellaceae	xxx	x	xxx	xx	xx
Cystolepiota	xxx	xx	xx	xxx	x
Dermoloma	xx	xxx	xxx	xxx	xx
Entoloma	–	–	–	x	xx
Galerina	xx	x	xx	xxx	xx
Gymnopus (Collybia)	xx	xx	xxx	xx	xx
Hygrophorus	xxx	xxx	xxx	xx	–
Hygrocybe s.l.	xxx	xx	xx	x	xx
Leccinum	x	–	x	xx	xx
Lepiota s.l.	xx	xx	xx	xx	xx
Leucoagaricus s.l.	xx	xx	xx	xxx	xx
Leucocoprinus	xxx	xx	xx	xx	xx
Macrolepiota	xxx	xx	xx	xx	x
Marasmiellus	xx	xx	xxx	xx	xx
Marasmius	xx	xx	xxx	xx	xx
Melanophyllum	xxx	xxx	xxx	xxx	–
Mycena	x	xx	nvt	xxx	xxx
Panaeolus	xxx	xx	xxx	xxx	x
Pholiota	xx	x	xxx	xxx	xx
Psathyrella	–	x	xx	xx	xx
Pseudobaeospora	xxx	xx	xxx	xxx	xxx
Psilocybe s.l.	xx	–	xx	xx	xx
Russula	x	xxx	nvt	xx	–
Tricholoma	xxx	xx	xxx	xx	xx

Ronduit ergerlijk is het zeer veel voorkomende gebruik van verwijzingen naar soorten die verder in het boek helemaal niet voorkomen. Auteursnamen worden daarbij vrijwel nooit genoemd, en al helemaal geen verwijzing naar literatuur. Soms is ook helemaal niet duidelijk waarom je de uitkomst van je determinatie met de genoemde soort(en) moet vergelijken, omdat ze helemaal niet met de uitgesleutelde soort verward kunnen worden. Enkele voorbeelden: *Stropharia aurantiaca* wordt vergeleken met *S. rugosoannulata*; *Echinoderma (Lepiota) asperula* met *L. fuscovinacea*. Horak zou het zich ook veel gemakkelijker hebben gemaakt als hij bepaalde sterk variabele soorten op meer plaatsen had uitgesleuteld.

Het is onduidelijk welke richtlijnen ten grondslag gelegen hebben aan het wel of niet opnemen van individuele soorten. Het resultaat is dat niet alleen twijfelachtige soorten zijn weggelaten (daar zou wat voor te zeggen zijn), maar ook een hele reeks goed gedocumenteerde en beschreven soorten, die een redelijk wijde verspreiding in Centraal-Europa hebben. Er zijn talloze voorbeelden te noemen. Een kleine selectie: *Allopsalliota geesterani*, de toverchampignon, heeft een ruime verspreiding in West-Europa en is goed gedocumenteerd; *Agrocybe rivulosa*, de Geaderde leemhoed, recent beschreven uit Nederland, heeft zich inmiddels uitgebreid gevestigd in West-Europa; talloze *Entoloma*, *Psathyrella* en *Mycena* soorten ontbreken, alsmede het merendeel van de recent gepubliceerde Gordijnzwammen.

Hoofdsleutel (Chiel Noordeloos)

Het maken van een bruikbare sleutel tot de geslachten van de boleten en plaatjeszwammen is moeilijk. De grote variabiliteit van de gebruikte kenmerken en de vaak nogal vage verschillen tussen genera onderling zijn daar mede oorzaak van. Soms moet men zijn toevlucht nemen tot moeilijk toegankelijke microscopische kenmerken. Het keurslijf van een dichotome determineersleutel is daarbij ook niet gemakkelijk te hanteren. De sleutels in dit boek bevestigen helaas dat het heel moeilijk is om een goede sleutel te maken, hetgeen wordt versterkt door talrijke slordigheden en inconsequenties. Ik geef hier slechts enkele voorbeelden; er zijn er helaas makkelijk meer te vinden.

Al meteen in het begin van sleutel 3, tot de geslachten van de plaatjeszwammen, slaat de verwarring toe als je een keuze moet maken bij lid 2. Maak je de keus voor geslachten met een witte sporenfiguur, dan beginnen de problemen al met de keuze m.b.t. de amyloïdie van de sporen. In eerste instantie kun je alleen bij sleutel 3A komen als je kiest voor sporen amyloïd. Echter, bij sleutel 3A aangekomen, blijkt dat je daar naast elkaar genera met amyloïde sporen en niet-amyloïde sporen aantreft. Wat heb je dan fout gedaan? Blijkbaar moet je lid 2a negeren, en naar lid 2b gaan, waar je vervolgens kiest voor steel centraal en lamellen niet vrij, en dan kom je ook op sleutel 3a. Een merkwaardige wijze van doen. Nog vreemder is het als je bij 2 kiest voor geslachten met een gekleurde sporenfiguur. Tot mijn verbazing kom je dan via 5 op lid 7 waar wederom de keuze moet worden gemaakt tussen sporenfiguur wit en sporenfiguur anders gekleurd. Vervolgens worden daar dan *Amanita* en *Macrolepiota* uitgesleuteld. De logica ontgaat me hier volkomen. Voor soorten met een min-of-meer bruine sporee, moet je zelf maar uitzoeken

of je sleutel 3C, 3K of 3L neemt, in het boek worden daar geen verdere aanwijzingen voor gegeven.

De hoofdsleutel is, kortom, slecht bruikbaar. Het valt te vrezen dat velen de hoofdsleutel gewoon overslaan, en bij een onbekend geslacht maar op eigen houtje eens gaan bladeren in het boek.

Boletaceae (Chiel Noordeloos)

De sleutels tot de Boleten lopen vaak ronduit slecht. Alternatieven sluiten elkaar niet uit, de gebruikte kenmerken zijn irrelevant of zelfs niet-bestaand in bepaalde groepen, of de terminologie is onjuist (in de *Boletus*-sleutel, bijvoorbeeld, wordt van buisjes gesproken terwijl poren bedoeld wordt). Bij *Xerocomus* (in ons Overzicht nog een deel van *Boletus*) moet je in de eerste stap gebruik maken van een zelfs met een goede lichtmicroscop nauwelijks zichtbaar kenmerk, namelijk het al-of-niet voorkomen van lengteribbels op de sporen. Verder zijn sommige sleutels inconsequent van opbouw, en moet je met enige regelmaat tussen kenmerken kiezen waarvan je een deel in een eerdere stap in dezelfde sleutel al afgewezen had. Met het feit dat de poren van bijv. *Boletus satanas*, *B. luridus* en *B. torosus* jong (en soms zelfs heel lang) geel zijn wordt geen rekening gehouden, en zulke exemplaren zijn dus niet te determineren met Horaks sleutels.

Coprinaceae (Eef Arnolds en Chiel Noordeloos)

Vergeleken met de recent verschenen *Coprinus* bewerking van Kees Uljé in FAN 6, is Horak bescheiden met 30 soorten minder in zijn sleutel. De keuzes die je moet maken in het begin van de sleutel zijn niet altijd gemakkelijk (velum wel of niet persistent, vorm van de velumelementen), maar verder loopt de sleutel redelijk. *Psathyrella* echter, is met 72 soorten erg ondervetegenwoordigd, en als zodanig is de sleutel tamelijk slecht bruikbaar.

Cortinarius (Nico Dam)

Door vele recente publikaties van Franse (Atlas des Cortinaires) en Scandinavische (*Cortinarius* Flora Photographica) auteurs is het sinds het verschijnen van de laatste editie van Moser nogal onrustig geweest aan het *Cortinarius*-front. Horak heeft hier, neem ik aan, een afweging moeten maken: de nieuwe ontwikkelingen wel of niet in de sleutels proberen te verwerken? Hij heeft hier nadrukkelijk voor de laatste optie gekozen, en Mosers sleutels vrijwel integraal overgenomen, met slechts beperkte wijzigingen. Voor de goede orde: dit is een constatering, geen kritiek. Mosers *Cortinarius*-sleutels werken vrij goed, en er is eigenlijk geen alternatief uitgangspunt.

Enkele veranderingen zijn er wel. Horak heeft een aantal onduidelijke soorten geschrapt (het gaat vaak om soorten die in kleine lettertjes in Moser staan), de nomenclatuur althans ten dele gemoderniseerd, en verwijzingen naar recente plaatwerken toegevoegd. Enkele evidente fouten of ongelukkige passages in Mosers sleutels zijn helaas klakkeloos door Horak overgenomen. Jammer vind ik dat de sectienamen uit de sleutels verdwenen zijn, maar daar staat tegenover dat kruisverwijzingen nu op naam in plaats van nummer (zoals bij Moser) gaan. Ook jammer is dat er eigenlijk geen enkel nieuw inzicht

in de sleutels is ingebracht. Recent moleculair werk heeft bijvoorbeeld laten zien dat het niet zinvol is om *Rozites* en *Dermocybe* als afzonderlijke genera te handhaven, maar dat beide een integraal deel van *Cortinarius* vormen. (En Horak heeft nota bene zelf aan een deel van deze studies meegewerkt!)

Samenvattend denk ik dat de gordijnzwamsleutels in Horak na wat aanpassingen ongeveer net zo goed bruikbaar zijn als die in Moser. Ze voegen helaas, of misschien juist gelukkig, weinig toe.

Cyphellaceae (Nico Dam)

Horak geeft, evenals Moser, één hoofdsleutel (3C) tot alle Cyphella-achtige genera, en dat is natuurlijk een goed principe. Vergeleken met Moser is Horaks sleutel completer, door toevoeging van een aantal in Moser ontbrekende genera. Helaas staan er een aantal onnauwkeurigheden in de sleutel die hem nogal onbetrouwbaar in het gebruik maken. Voor de genera die meerdere soorten bevatten heeft Horak Moser vrijwel ongewijzigd gereproduceerd. Dat is jammer, want er waren eenvoudig enkele verbeteringen door te voeren geweest. Met name bestaat er van *Flagelloscypha* al lang een veel betere bewerking (Agerer, 1983).

Samenvattend ontkom ik niet aan de indruk dat Horak de Cyphella's niet of nauwelijks uit eigen ervaring kent. Aan de sleutel is wat te weinig aandacht besteed om er een werkbaar geheel van te maken, en ik vrees dan ook dat veel, vooral witsporige, Cyphella's hiermee onbepaald zullen blijken.

Entolomataceae (Chiel Noordeloos)

Van de ruim 325 uit Europa bekende *Entoloma*-soorten zijn er slechts 135 opgenomen. Alleen al daardoor is de sleutel feitelijk onbruikbaar. Ook zitten er weer storende fouten in: zo kun je de soorten van het ondergeslacht *Trichopilus* niet determineren omdat je er via de hoofdsleutel alleen maar kunt komen door te kiezen voor soorten met geïncrusteerd pigment, en dat hebben de vertegenwoordigers van *Trichopilus* nu eenmaal niet. Door de uiterst vage terminologie van o.a. de kleur van het vruchtlichaam, kun je de Giftige satijnzwam, *Entoloma sinuatum* niet uitsleutelen. *Entoloma saundersii*, een typische paddestoel voor de winter en het voorjaar, komt terecht bij soorten die in de zomer en herfst fructificeren.

In *Rhodocybe* ontbreken alle recent beschreven soorten uit Zuid-Europa, en ook bij *Clitopilus* is onduidelijk waarop de opgenomen soorten geselecteerd zijn. Zo is de volkomen obscure soort *C. quisquiliaris* Karst. (alleen bekend van het holotype, één miezerig exemplaatje, uit de 19e eeuw) wel opgenomen, maar *C. cystidiatus*, een recent beschreven soort met een wijde verspreiding in Centraal Europa, ontbreekt...

Lepiotaceae (Henk Huijser)

De behandeling van de Parasolzwammen in Horaks boek is nogal onevenwichtig. De indeling in geslachten is soms aanvechtbaar (*Macrolepiota* is nog steeds inclusief *Chlorophyllum*; *Sericeomyces* is gescheiden van *Leucoagaricus*, enz), en ook de soortsgrenzen gaan soms tegen nogal onomstotelijke bewijzen (ook moleculair) in.

Daarnaast bevatten de sleutels de (on)nodige slordigheden, waardoor een aantal soorten niet uit te sleutelen valt. Uit alles blijkt dat Horak een aantal Parasolzwammen niet uit eigen ervaring kent. Niettemin zijn zijn sleutels wel aanzienlijk completer, en werken ze ook beter dan die in Moser. Wie Nederlandse (en zeker Zuid-Limburgse) Parasolzwammen enigszins betrouwbaar wil determineren, kan echter beter de FAN gebruiken!

Mycena (Mirjam Veerkamp)

Sinds het uitkomen van de 5^e druk van Moser is er veel gebeurd op het gebied van *Mycena* in Europa. In 1992 is “Mycenas of the Northern Hemisphere” van Maas Geesteranus verschenen, en in 2003 het boek “Mycena’s d’Europa” van Robich. In beide boeken zijn talrijke nieuwe soorten opgenomen. Het is dus niet verwonderlijk dat de sleutel voor *Mycena* in Horak totaal veranderd is. De indeling en de opgenomen soorten in het boek van Horak zijn geheel gebaseerd op Robichs boek, dat echter geen compleet overzicht geeft. Veel soorten uit Nederland zijn daardoor met Horak niet te determineren. Dat geldt voor zeldzame soorten, zoals bijvoorbeeld *Mycena decora*, *M. picta* en *M. concolor*, maar ook voor de hier algemener voorkomende soorten *M. bulbosa*, *M. chlorantha* en *M. pearsoniana*. Het determineren van soorten die er wel in staan gaat goed, maar is niet altijd eenvoudig, omdat de sleutel gebaseerd is op microscopische kenmerken van hoed- en steelhuid en de vorm van de cystiden.

Russula (Mirjam Veerkamp)

De indeling, opgenomen soorten en de sleutel voor het geslacht *Russula* zijn nagenoeg hetzelfde als die in Moser. Alleen de naamgeving is hier en daar gemoderniseerd. De talrijke sindsdien nieuw beschreven soorten, vooral uit het mediterrane gebied (Sarnari) en uit Scandinavië (Ruotsalainen en Vauras), zijn geen van alle opgenomen.

Strophariaceae (Chiel Noordeloos)

Bij de sleutels in deze familie heeft Horak zich zichtbaar laten inspireren door deel 4 van de FAN, zowel qua opbouw en keuze van de sleutelkenmerken, als bij de sporenmaten, die vaak identiek zijn. De hoofdsleutel tot de genera is vrijwel geheel identiek met die in FAN4. Echter, er wordt geen enkele referentie naar de Flora gegeven in het hele boek! Horak het overigens bij de ook in Moser gehanteerde geslachtsindeling, waarbij dus naast *Psilocybe* ook nog de geslachten *Hypholoma* en *Stropharia* gehandhaafd worden.

De *Hypholoma*-sleutel is onbruikbaar voor de niet op hout groeiende soorten. Vooral de dubbelzinnigheid bij de kleuren van hoed en steel maken het vaak onmogelijk om tussen alternatieven te kiezen. Ook bij *Pholiota* moet rekening gehouden worden met sleutelstappen waarbij het moeilijk zo niet onmogelijk kiezen is.

Bij *Stropharia* is merkwaardig dat doorslaggevende microscopische kenmerken voor andere, veel minder betrouwbare worden opgeofferd. Bij het onderscheid tussen *S. aeruginosa* en *S. caerulea*, bijvoorbeeld, wordt het belangrijkste verschil, witte snede met leptocystiden versus gelijkgekleurde snede met chrysocystiden, niet gebruikt. Veel macroscopische kenmerken zijn niet betrouwbaar als determinatiekenmerk, maar worden

niettemin regelmatig in de sleutels gebruikt (droog vs. kleverig; ring vluchtig vs. persistent, enz.).

De *Psilocybe* sleutels lopen i.h.a. goed en zijn grotendeels gekopieerd uit FAN 4, inclusief de sporenmaten. Ook hier is her en der een verandering ten slechte doorgevoerd! Zo zijn veel psilocybine-houdende soorten niet (meteen) blauw verkleurend!

Tricholomataceae pro parte (Chiel Noordeloos)

Voor veel groepen zijn de sleutels redelijk volledig en bruikbaar, zeker in de gevallen waarbij Horak zich zichtbaar op recente bewerkingen baseert (*Maramius*, *Marasmiellus*, *Gymnopus*, *Hemimycena*). De *Pseudobaeospora*-tabel is vrijwel integraal overgenomen van Kees Bas, zij het zonder verwijzing naar de oorspronkelijke publicatie in Persoonia. Horak introduceert de nieuwe geslachtsnaam *Roridella* voor o.a. *Mycena rorida*. In de sleutel op pag. 200 suggereert hij dat er een tweede soort in dit geslacht zou zijn, maar noemt die niet: er staat gewoon niets achter het tweede couplet. *Mycenella rubropunctata*, een wijd verbreide en goed bekende soort, is niet opgenomen. Het geslacht *Gloiocephala* wordt afgescheiden van *Marasmius*; op zich is dat verdedigbaar, maar Horak maakt wel de (ongeldige) nieuwe combinatie *G. cornelii*, en schrijft ten onrechte de combinatie *G. pseudocaricis* aan Noordeloos toe.

De sleutel tot *Tricholoma* loopt daarentegen wel aardig, maar Horak omzeilt de échte problemen. We moeten hier overigens wel toegeven dat binnen een flora als deze natuurlijk niet alle probleemgevallen opgelost kunnen worden.

Slotconclusies (Nico Dam)

Uit de bovenstaande bijdragen van verschillende recensenten blijkt wel dat Horak's boek een indruk van onevenwichtigheid bij de gebruiker achterlaat. Veel sleutels lopen niet goed door slordigheden, incompleetheid en fouten. In een aantal gevallen leidt dat tot stevige ergernis, zeker als je weet dat er betere literatuur over een bepaalde groep bestaat. Het is de auteur en ook de uitgever te verwijten dat zij het manuscript niet door een aantal competente referenten heeft laten lezen, dat zou het eindresultaat ongetwijfeld zeer ten goede zijn gekomen. Nog beter was het waarschijnlijk geweest om een (groot) aantal in de diverse geslachten gespecialiseerde mycologen te vragen de sleutels voor hun favoriete geslacht of groep te maken. Dat is nu voor slechts twee groepen gebeurd (*Conocybe* en *Alnicola*), en die sleutels lopen goed. Zoals het nu is, maakt het schijnbaar willekeurig weglaten van veel wijd verspreide en goed gekarakteriseerde soorten de sleutels onvolledig en ook daardoor vaak slecht bruikbaar.

Niettemin, Horak's boek is de verreweg meest complete Europese Agaricales-flora van dit moment. De iets meer dan lokaal geïnteresseerde mycoloog zou dus toch kunnen overwegen het boek aan te schaffen, maar het met een kritisch oog te gebruiken.